

SUCH DÁVID

Enyhülés¹

Analitikus filozófia és fenomenológia? Tűz és víz – gondolják még manapság is meglehetősen sokan. Elvégre egy nagy kulturális és tudományos szakadék két átellenes oldalán foglalnak helyet. Az analitikus filozófia önmaga képezi az egyik oldalt, míg a fenomenológia a másiknak – az úgynevezett kontinentális filozófiának – egy prominens irányzata.

Ugyanakkor egyre több monográfia és tanulmány jelenik meg világszerte, azzal a szándékkal, hogy reflektáljon erre a különös szkizmára, és időnként azzal is, hogy a két irányzatot közelebb hozza egymáshoz. *A Perlekedő rokonok?* is hasonló törekvések szülötte. Illetve egészen pontosan elsősorban annak a konferenciának, amelynek előadásából a kötetben szereplő tanulmányok születtek. Talán nüansznak tűnhet, amire fel szeretném hívni a figyelmet, de a Kaposvári Egyetem Társadalomtudományi Tanszéke és a Miskolci Egyetem Filozófiai Intézetének közös szervezésében a Kaposvári Egyetemen 2011 januárjában megtartott konferenciának a címe még „Analitikus filozófia vs. fenomenológia” volt, míg kötetünk alcímében a kötőszó a

jelentősen barátkozóbb hangot képviselő „és”-re módosult.

A recenzió szerzőjének azért is feltűnőnek az ilyen apró jelzések a harci helyzet aktuális állásáról, mert filozófiai fejlődésének drámai részét jelentette, amikor másodéves filozófia szakos hallgatóként, szinte mikor még éppen csak keresgélte a számára legszimpatikusabb elméleteket (elvégre valamilyen koncepciót csak kellett szabnia az órarendjének), szemtanúja lehetett annak, ahogyan 2007 egy tél végi fagyos napján Schwendtner Tibor, Ullmann Tamás és Tőzsér János késhegyre menő vitát folytatott arról, hogy egyáltalán filozófiának nevezhető-e a kontinentális filozófia, vagy hogy az analitikus az érdektelen rejtvényfejtéssel esik egy kategóriába. Úgy tűnik, azóta jelentősen javult a helyzet: fenomenológusok és analitikus filozófusok békében megférnek egymás mellett egy konferencián és egy kötetben. A nemzetközi filozófiai életben is egyre gyakoribbak az ilyen békülékeny közeledések. Nemrég jelent meg például magyarul is a *Fenomenológiai elme* című kötet.²

¹ Bács Gábor – Forrai Gábor – Molnár Gábor – Tőzsér János 2011. *Perlekedő rokonok? Analitikus filozófia és fenomenológia*. Budapest, L'Harmattan. 200. oldal, 2300 Ft

² Gallagher, Shaun – Zahavi, Dan 2009. *A fenomenológiai elme – Bevezetés az elme-filozófiába és a kognitív tudományba*. Ford. Váradi Péter. Budapest, Lélekben Otthon Kiadó.

Ám aki értekezni szeretne, mondjuk, egy ilyen kötet megjelenésének az apropóján erről a huszadik századi filozófiát olyannyira átjáró ellentétről, annak már a kezdet kezdetén igen kényes feladatot kell megoldania: valahogy el kell mesélnie a történetet, miszerint a huszadik század hajnalán – a boldog békeidőkben –, mikor kontinentális és analitikus filozófia még nem is létezett, a nyugati filozófia művelői irányzatok által definiált kordonok nélkül keresztül-kasul hatottak egymásra. Ám valamiképp az olyan kibékíthetetlen ellenségek, mint Carnap és Heidegger, annyira semmibe vették a filozófusok közötti íratlan vitatkozási etikettet, hogy attól fogva kontinentálisok és analitikusok már szóba sem álltak egymással.

Mivel ennél a karikatúránál a valóság bizonyára jóval bonyolultabb, a kicsit is pártatlanabb lelkű szerzőknek komoly dilemmái adódnak. Aki fel akarja fejteni a szálakat, mindjárt belebotlik abba a problémába, hogy meghatározza, kik is azok, akik ennyire ki nem állhatják egymást. Márpedig egyrészt nem könnyen akad olyan módszertani elv vagy ismertetőjegy, ami alapján elvi alapon elkülöníthetőek lennének ezek az irányzatok, hovatovább a paradigmatis eseteknek tekinthető filozófusokon kívül szép számmal akadnak vitatható hovatarozásúak is.

Úgy tűnik, hogy a nagy szakadás elsősorban az analitikus oldal felől nézve kétpólusú. Az analitikus filozófia keletkezésének két gócpontja is fellelhető, és mindkettő meglehetősen forradalmi hozzáállást tanúsított a filozofálás addig bevett szokásaival szemben, természetesen Bertrand Russell és George Edward Moore cambridge-i idealizmus ellenes lázadására és a Bécsi Körre gondolok.³ A kontinen-

tális filozófia korántsem ennyire egységes, legalább három nagy áramlat biztosan megkülönböztethető benne, a fenomenológia, a strukturalizmus és a marxizmus, amelyek mindannyian egy-egy alapító atya gondolatainak leszármazottai. Ám azt sem árt tudni, hogy maga a megkülönböztetés analitikus és kontinentális filozófia között igazából csak a huszadik század közepére született meg.⁴

A legkényesebb pont ítéletet hirdetni. Metaszintre emelkedve a szerzőnek vagy néhány biztató szót is kellene ejtenie arról, hogy miért is helyénvaló, hogy a „szellem” így széttagolta magát, és milyen távoli haszonnal kecsegtet, hogy ilyen izgalmas kerülőutakat bejárva találkoznak újra a különböző gondolatmeneteken nevelkedett irányzatok, vagy pedig lándzsát kell törnie az egyik oldal mellett, helyteleníteni kell, hogy vannak, akik valamilyen szempontból elítélhetően filozofálnak, és bele kell törődnie, hogy a filozófusok fél világa örök botránykő lesz a szemében. Mi több, azon a kérdésem is eltöprenghet, hogy mi készíthet ennyi feltehetőleg felkészült szakembert arra, hogy a sötét oldal szolgálatába álljanak? Egyik ilyen nagy integratív narratívába sem könnyű beleélni magunkat. Mind a „pluralizmus dicsérete”, mind a „kóklerek elszaporodása” verzió hagy valamilyen intellektuális hiányérzetet maga után.

Mindazonáltal – tegyük a kezünket a szívünkre – egyrészt mindenki, aki érdeklődik a filozófia iránt alighanem valamifajta családi hasonlóság folytán azonosítja be, hogy kikről van szó. (Ezeket az ösztönös kategorizációkat némi rosszmájúsággal például így lehet típusfigurákként meg-

³ Az analitikus filozófia rövid történetéről lásd Eszes Boldizsár – Tózsér János 2005. Mi az analitikus filozófia? *Kellék* 27-28, 45–71.

⁴ Lásd Gliddening, Simon 2006. *The Idea of Continental Philosophy, A Philosophical Chronicle*. Edinburgh, Edinburgh University Press.

jeleníteni: „a különböző analitikus tradíciókhoz tartozó filozófusokra könnyű úgy tekinteni, mint akik a szélesebb emberi jelentőséget nélkülöző apró technikai problémákra pazarolják precizitásukat és éleselméjűségüket, míg a hermeneutikai és dekonstruktivista gondolkodókról gyakran úgy vélekedünk, hogy dagályos halandzsába csomagolt ködös általánosságokkal üzérkednek, melyek inkább összezavarják, mintsem tisztázzák fogalmainkat”⁵), másrészt legtöbbször szimpátia alapon keveredünk az analitikusok vagy kontinentálisok táborába.

Ezért aztán úgy vélem, hogy végső soron a magyarázat a nagy szakadékok létrejöttére prózaibb és korántsem szellemtörténeti jellegű. Egészen egyszerűen elkerülhetetlen, hogy a „filozófiák” és filozófusok a mai tömeg- és túltermelés közepette irányzatokra ne szakadjanak.⁶ Ha az emberi tényező oldaláról nézzük, könnyen megérthető, hogy akik valamilyen közös történettel rendelkeznek, azok könnyebben szót értenek egymással, hasonló témákkal foglalkoznak, többé-kevésbé ugyanazt a terminológiát használják. Éppen azért tudnak egymással vitatkozni, mert bizonyos alaptételekben vagy – fogalmazzunk lazábban – valamifajta hozzáállásban osztoznak. Ahhoz, hogy valaki az adott berkeken belül művelhesse a filozófiát, annak el kell sajátítani az ott uralkodó normákat. Személy szerint úgy vélem, ez a fajta elkülönülés inkább hasonlít az olyan nagy kultúrkörök filozófiáinak egymás-számá-

ra-való idegenségéhez, mint amilyen például a görög és a kínai filozófia.

Ennek a megközelítésnek viszont el kell számolnia azzal a furcsasággal, hogy itt a szétválás egy addig jobbra egységesebb látszó kultúrkörön belül történt. De azt hiszem, itt nagyban segít, ha szociológiai faktorokra hivatkozunk: korábban a filozófiai iskolák adottak voltak egy-egy környéken, és aki nem tudta valamiképp létrehozni a sajátját önnön gondolkodására és annak vonzerejére alapozva, az csak a már meglévő vitákba bekapcsolódva lehetett képes valamilyen filozófiai eredmény létrehozására, napjainkra viszont a kommunikáció irdatlan fejlődése a helyhez kötöttség lazulását eredményezte. Az intenzívebb eszmecsere lehetőségével, továbbá a filozófusok gyarapodásának ütemével számolva (gondoljunk csak bele, hogy a világ népessége milyen hatalmas növekedést mutat; feltehetően ma sokkal több filozófus él a világon, mint a huszadik század előtt együttvéve), nem meglepő a nézetek elképesztő változatosságú burjánzása sem. Természetesen nem tagadom, hogy számtalan egyéb körülmény is befolyásolja, hogy mikor milyen filozófia, illetve filozofálási stílus válik népszerűvé, de általánosságban talán elmondható: míg korábban az, hogy hol művelik a filozófiát, határozta meg jobban, hogy milyen filozófiát művelnek, addig napjainkra inkább az, hogy milyen filozófiát művelnek, határozza meg, hogy hol – értsd: melyik klubban – művelik.

Nem szeretném, ha az Olvasó mind-ebből valamilyen unalmas relativizmust olvasna ki, miszerint mindenféle filozófiának megvan a helye a nap alatt. Nekem magamnak is megvannak a filozófiai preferenciáim, és azt gondolom, hogy valahol annak a környékén kell keresni az igazságot. Ettől függetlenül látványos tény, hogy vannak, akik ugyanígy vélekednek saját filozófiai módszerükről. Voltaképp-

⁵ Hintikka, Jaakko 1997. *Contemporary Philosophy and the Problem of Truth*. In *Lingua Universalis vs. Calculus ratiocinator*. Dordrecht/Boston/London, Kluwer. Idézi Kelemen http://www.phil-inst.hu/projects/kecske.met/kelemen_90.htm#N_11

⁶ Vö.: Schwendtner Tibor 2006. *Analitikus versus kontinentális filozófia*. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006/1–2. 1–15.

pen az egész filozófiai életről elmondható, hogy a tudományos élet egyéb területeihez képest sokkal kevésbé jellemző, hogy bizonyos paradigmák határozzák meg, és sokkal nehezebb kritériumot találni a filozófiák megítéléséhez.⁷

A hazai filozófiai életben is érezhető ez a feszültség – hiszen szép számmal akadnak követői mindkét tradíciónak –, amit az egymás munkáját bizalmatlanul nézegető kollégák meg nem értése gerjeszt – „Vajon miről beszél ez már megint?” „Hogy lehet szeretni Heideggeret?” „Mi jó van ebben a sok precizírozásban?”. Mint fentebb említettem, a szóban forgó kötet megjelenéséig is hosszú út vezetett, amelynek egyes korai állomásai inkább a harcias értetlenkedésről szóltak, mint az együttműködés lehetőségéről.⁸ De azt hiszem, bizonyos szempontból nálunk kedvező is a helyzet. Nyugaton inkább az elkülönülés számít a stauts quónak. Az angolszász országokban – különösen az amerikai egyetemeken – a filozófia tanszékeket az analitikusok dominálják, a kontinentális hatások leginkább az irodalomtudományokon keresztül találtak maguknak utat. A kontinentális Nyugat-Európában ugyan jóval tagoltabb a kép, hiszen eleve több irányzattal számolhatunk, és a nyelv- és elmefilozófia terén egyre több az analitikus filozófus is, de

mégis idehaza mintha igazán szűk helyre lennének összezárva.

De ideje számba vennünk, hogy milyen tanulással szolgálnak számunkra a kötetben megjelent írások. A könyv két blokkra oszlik. Az elsőben olyan tanulmányok találhatóak, amelyek az analitikus filozófia és fenomenológia kapcsolatáról szólnak, míg a másodikban azok kaptak helyet, amelyek egyszerűen valamelyik irányzathoz köthető témát tárgyalnak. mindegyik tanulmány igényes, szakszerű és kiváló a maga nemében, és az alábbiakban mindnek fogok több-kevesebb teret szentelni, de kiemelten kezelem azokat a tanulmányokat, amelyek az analitikus-kontinentális vitát szövik tovább, illetve ehhez adnak új szempontokat.

Különleges helyet foglal el *Ullmann Tamás* „Tudatosság, intencionalitás és jelentés” című írása, ugyanis innen származik a kötet címében szereplő „perlekedés” kifejezés. Azaz egészen pontosan Lyotard munkásságából, aki szerint a perlekedés (*litige*) olyan vita, amelynek során felek egyetérténeken legalább a vita kereteit illetően, és a vita megítélésére elfogadják ugyanazt a jogrendet. A viszály (*différend*) esetén az egyik fél kisajátítja a szabályokat, amelyeket a vita megítélésére alkalmaznak, ami által az ellenfél eleve esélytelenül indul, diskurzusát illegitimnek bélyegzik, és ily módon még a beszéd lehetőségétől is megfosztják (69). Ullmann szerint az analitikus-kontinentális vita túllépett a perlekedés határain, olyan nyelvjátékok összeütközésévé fajult, amelyben kétséges, hogy lehet-e egyáltalán olyan kereteket találni, amelyeket mindkét fél elfogad.

Ez a kérdésfelvetés az analitikus-kontinentális szembenállás talán nem minden mozzanatára jellemző. A fenomenológia tulajdonképpen még egészen az analitikus ízléshez közelálló, épp Ullmann tanulmányának további részei mutatják meg, hogy

⁷ Vö. <http://opinionator.blogs.nytimes.com/2012/02/19/bridging-the-analytic-continental-divide/#>

⁸ A vitához kapcsolódó cikkek: Eszes Boldizsár – Tózsér János 2005, i.m.; Schwendtner Tibor 2006 i.m.; Ullmann Tamás 2006. Analitikus és kontinentális filozófia. Válasz az Eszes – Tózsér cikkre. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006/3-4. 227-251; Faragó-Szabó István 2007. És hova álljanak a belgák? – Válasz Schwendtner és Ullmann cikkére. *Magyar Filozófiai Szemle*, 2007/1-2. 109-127; Eszes Boldizsár – Tózsér János 2006. Mi és mi nem az analitikus filozófia? *Magyar Filozófiai Szemle*, 2006/1-2. 75-109.

különösen a tudatosság és intencionalitás kérdésében a fenomenológia és az analitikus elmefilozófia nézetei közös vitaalap köré rendezhetők. Ullmann diagnózisa az, hogy az analitikus filozófia a tudatosság kérdését a jelentés kérdése, de akár még az intencionalitás kérdése nélkül is tárgyalhatónak tekinti. Ez az állítás ebben a formájában talán elhamarkodott, hiszen számos analitikus szerző tekinti úgy, hogy a tudatosságnak alapvető jegye az intencionalitás,⁹ illetve hogy tudatosság és intencionalitás elválaszthatatlan kapcsolatban van egymással.¹⁰ Szűkebb értelemben fogalmaz, amikor így ír: „nem csak valami jelenik meg valaki számára, hanem a megjelenő tárgy valahogyan jelenik meg, illetve a tudat valahogyan fogja fel az illető tárgyat. Ez a »valahogyan« hiányzik a tudatosság analitikus leírásából” (74) [kiemelés az eredetiben]. Hozzáteszi: „ez a »valahogyan« nem azonos a fenomenális karakterrel és nem is azonos a perspektivikussággal.” Ezzel a hiányossággal szembeállítva mutatja be Husserl tárgykonstitúciós elméletét, aminek veleje, hogy a tudat a tárgyat valamilyen *értelemben* fogja fel. Ezt az értelmet Ullmann a „valami mint valami” módzataiként mutatja be, például az asztal a felnőttek számára az étkezés színhelye, a gyerekek számára kunyhó stb. Azaz a tárgy mindig egy értelem-összefüggésbe illeszkedve jelenik meg.

⁹ Pl. Crane, Tim 2001. *Elements of Mind*. Oxford, Oxford University Press.

¹⁰ Lásd McGinn, Collin 1997. *Consciousness and Content*. In Ned Block – Owen Flanagan – Güven Güzeldere (szerk.) *The Nature of Consciousness*. Boston, MIT Press. és magyar vonatkozásban Tözsér János 2009. *Az intencionális állapotok szerkezete*. In Varga Péter András.– Zuh Deodáth (szerk.) *Husserl és a Logikai vizsgálódások. Ismeretfilozófia és fenomenológiai filozófia*. Budapest, L'Harmattan.

Szerintem az ehhez hasonló állításokkal az analitikus filozófia képviselői sem feltétlenül szállnának vitába, sőt szinte mindannyian tárgyalják az intencionális mód fogalmát arra a problémára adott válaszul, hogy egy adott dologra többféleképpen is tudunk irányulni, egyfelől érzéki modalitásoktól függően, például hallhatom is, hogy egy ember járkal a szobában, és láthatom is, hogy valaki járkal a szobában, másfelől elgondolási módoktól függően, a Vénusz bolygóra gondolhatok úgy, mint Esticsillag vagy mint Hajnalcsillag. Husserl ezen elgondolásai egyáltalán nem idegenek az analitikus filozófiától, sőt a megújult érdeklődésnek köszönhetően¹¹ Husserl lassacskán tiszteletbeli analitikus filozófussá kezd válni.

Ullmann másik érve viszont, úgy vélem, keményebb dió. Eszerint az analitikus filozófia már a vizsgálódásai kezdetén alapvetőnek tekinti az objektív tényeket, és a szubjektív tényekre igyekszik olyan magyarázatot keresni, ami belepasszintítható egy objektív világképbe. Ezzel szemben a fenomenológiai hozzáállás szerint egyetlen olyan valóságárszlet sincs, amely ne egy szubjektív tapasztalatban adódna. A fenomenológus számára az a kérdés, hogy ebből a perspektívából mi az objektivitás értelme. Ezzel a problémával az analitikus filozófusok többsége csakugyan nem kíván konfrontálódni, alighanem az idealizmus vésses közelségét vélik felfedezni benne.

Molnár Gábor „A transzcendentális fenomenológia husserli programjának kritikái” című írásában több, Husserlrel szemben felhozott ellenvetést is megvizsgál, és

¹¹ Lásd Siewert, Charles 2003. *Consciousness and Intentionality* (szócikk). In *Stanford Encyclopedia of Philosophy*. (<http://plato.stanford.edu/entries/consciousness-intentionality/>) Vö. Zahavi, Dan 2003. *Husserl's Phenomenology*. Palo Alto, Stanford University Press.

ezek között – mint több megelőző summázataként – megtalálható az előbbihez nagyon hasonló kifogás is: „A husserli transzcendentális fenomenológia ezért nem plauzibilis idealizmust képvisel. Szemantikai/hermeneutikai idealizmust, amely az első személyű perspektíva redukálhatatlanságán alapul [...]; vagy neokantiánus/transzcendentális idealizmust, amely az immanens, abszolút módon adott tudathoz és élményeihez képest relatívnak tekinti a transzcendens, csak aspektusaikban adott dolgok világát.” (23)

Molnár válaszol mindegyik ellenvetésre, és az objektív valóságról szóló ismereteink és a transzcendentális szubjektivitás kapcsolatát is megnyugtatóan rendezhetőnek tekinti. A husserli transzcendentális filozófiai leírás – például az objektivitás konstitúciója vagy a transzcendentális egó – valójában egyfajta beállítódás felől nézve tekinthető adekvát leírásnak, és nem érvényesek az objektív leírások a mundán, empirikus szubjektum szintjén. Az éneket nézhetem objektív szempontból, ekkor az empirikus énként tekintek rá, illetve szubjektív szempontból – ekkor vizsgálom a transzcendentális fenomenológiai nézőpontból. A megoldás lényegi pontja, hogy ez a két szubjektivitás bizonyos értelemben azonos, ám éppen az a legkényesebb kérdés, hogy ezt mégis hogyan képzeljük el. Molnár egészen optimista a fenomenológiai és analitikus filozófiai mód összehangolását illetően, szerinte a „husserli transzcendentális fenomenológia *ab ovo* nem kötelez el minket egyetlen (analitikus) elmefilozófiai álláspont mellett” (39) sem, ám felhasználhatjuk arra, hogy eldöntsük, az elméről szerzett tapasztalatainkkal melyik elmefilozófiai álláspont van leginkább összhangban.

Tózsér János tanulmánya éppen arról szól, hogy „Hogyan kapcsolódhat az elme fenomenológiájához az elme metafizikája?”, bár ő még erősebbre vonná a kapcsolatot.

Nem pusztán az a kérdés, hogy mely elmefilozófiai, metafizikai álláspontokat *engedik meg* a fenomenológiai leírások, hanem hogy milyen elmefilozófiai álláspontot *támogatnak*. Az első esetre példát hozva: a fenomenológiára alapozva támadni lehet a kváliaalapú tulajdonságdualizmus mellett – és a fizikalizmus ellen – felhozott tudásérvet. A tudásérv szerint Mary, akit egész addigi életében megfosztottak a színek látásának a lehetőségétől, és csak fekete-fehér látványban lehetett része, noha megtanult minden releváns fizikai tényre a látással és a látás neurofiziológiájával kapcsolatban, mégis új tudásra tesz szert, amint megpillant egy érett paradicsomot. Az érvből következő tulajdonságdualista elmélet azt kell állítsa, hogy a fenomenális minőségek epifenomenálisak, azaz okságilag nem hatékonyak¹² (ugyanis elfogadja, hogy a világ okságilag zárt a fizikai tulajdonságok tekintetében, viszont a fizikai tulajdonságok mellett posztulálja fenomenális minőségek létét, és nem engedi meg a fizikai tulajdonságokkal történő azonosításukat). Ha emellett – feltesszük – a (befejezett) fenomenológia azt állítja, hogy minden mentális esemény irányul valamire, továbbá minden mentális esemény rendelkezik fenomenális karakterrel, és e két aspektus között a viszony lényegi, azaz éppen amiatt tűnik valami valamilyennek valaki számára, mert arra a valamire irányul, és fordítva, akkor ellentmondásba kerülünk az érv által implikált epifenomenalizmus-sal, az ugyanis csak akként lehetséges, ha elválasztjuk a mentális események intencionalitását és fenomenális karakterét.

Tózsér második illusztrációja olyan esetről szól, amelyben a fenomenológiai leírás kifejezetten érv egy észleléselemélet mellett. Eszerint az, hogy a fenomenológiai le-

¹² Jackson, Frank 2007. Epifenomenális qualia. Ford. Polgárdi Ákos. *Különbőség* IX/1. 67–82.

írás során arra jutunk, hogy tapasztalataink egy külvilági tárgyra irányulnak – szubjektív szempontból a kválék egyáltalán nem a fejben vannak – hiszen a paradicsom piroságát a külvilágban pirosuló paradicsomnak tulajdonítom, az észleléseleméletemnek externalistának kell lennie. Tőzsér tehát úgy látja, hogy a fenomenológia éppen hogy nem idegen az analitikus elmefilozófia problémáitól, sőt ellenkezőleg, a fenomenológiai leírás érveket és ellenérveket szolgáltat az analitikus filozófia által kínált elmefilozófiai álláspontokhoz.

Sutyák Tibor már korántsem ennyire optimista. Tanulmányának címe – „Megülni egyszerre két lovat” – a közmondások bölcsességéből jól tudjuk a választ: nem lehet, és szerinte ez a helyzet a két hagyomány összekapcsolásával is. Filozófiai módszereik szerinte egészen más hozzáállásból táplálkoznak: míg az analitikus filozófus minden logikai lehetőséget igyekszik megvizsgálni, és az így adódó álláspontok logikai szerkezetét felfejteni, addig a fenomenológiai módszer a tapasztalatból adódó belátást tekinti evidenciának. A fenomenológia nem az elgondolható álláspontok szaporításával, és az azok közötti érvelési gyomlálással kereskedik, hanem alapvetően adekvát leírást kíván adni, amit csak egy még adekvátabb leírás bírálhat felül.

Kelemen János előadása („Francia strukturalizmus, brit nyelvfilozófia”) kakukktojás a maga nemében, hiszen fenomenológia helyett a kontinentális filozófia egy másik prominens irányzatát, a francia strukturalizmust állítja szembe az analitikus filozófiával, pontosabban annak egy leányvállalatával, az oxfordi–cambridge-i hétköznapi nyelv filozófiával. Kelemen fő tézise, a saussure-i *langue–parole* distinkcióból indul ki. A *langue* a szabályok által meghatározott absztrakt nyelvi rendszer, míg a *parole* az egyéni megnyilatkozás, a szabályok adta lehetőségeken belül létrehozott alkalmoszerű konstrukció. Saussu-

re elsősorban a *langue* tanulmányozását tűzte ki a nyelvészet céljául, és a francia strukturalizmus ennek módszerét adaptálta humán tudományok egész seregére az antropológiától kezdve művészetelméletre, irodalomtudományra, pszichoanalízisre. Ezzel szemben a Wittgensteintől induló, Austinon át Searlig tartó tradíciót a *parole*-jelenségek vizsgálata foglalkoztatta, hiszen az egyedi megnyilatkozásokra vonatkozó alkalmazási feltételeket és szabályokat igyekeztek feltárni.

Varga Péter András „A nem létező tárgy” című írása azt bizonyítja, hogy a nem létező tárgy problémájával miként küszködött a huszadik század elején Russell, Meinong, Brentano és Husserl egyaránt. Noha motivációik eltérők voltak – Russellt elsősorban a propozíciók tartalma izgatta, míg Meinongot, Brentanót és Husserlt az intencionalitás tárgya –, kezdetben mégis élénk eszmecsere folytattak, míg a két különböző gondolati tendencia útjai végleg szét nem váltak egymástól, aminek jelentős lépése volt Husserl úgynevezett tarnszcendentális fordulata. Varga szerint az analitikus filozófia legújabb fejleményei tematikus rokonságot mutatnak a klasszikus fenomenológia intencionális tárgyat illető kérdésfelvetéseivel, és ez motivációt jelent az analitikus filozófusok klasszikus fenomenológiai szövegekkel való foglalkozásához.

Bács Gábor írása egy ízig-vérig analitikus problémacincálás, némi humorral enyhítve a fáradalmakat, amelyben Thészeusz hajója is darabokra szakad. „Az intelligens nagynéni segédlete Thészeusz hajójához” ennek ellenére harcias figyelmeztetéssel kezdődik: nehogy valaki az analitikus filozófia paródiáját lássa benne, azt bizonyítandó, hogy az analitikusok élettől elrugaszkodott hóbortos rejtvényeket fejtegető tréfamesterek. A Thészeusz hajója ugyanis egy olyan paradoxon, amelyben a tárgyak időn átívelő azonosságát érintő alapvető

meggyőződéseink ütköznek. Mivel lehet, hogy valaki nem ismeri a történetet, elmeselem. Thészeusz hajója a kikötőben horgonyzott, ám időnként ki kellett cserélni egyes darabokat, felújítás végett. Egy szép napon kiderült, hogy az eredeti hajó összes elemét kicserélték már, de mégis mindenki úgy vélte, hogy Thészeusz hajója ringatózik a vízen. Igen ám, de az egyes leselejtezett darabokat megőrizte a múzeum, és valaki elhatározta, hogy újra összerakja őket. Az így (újja) született hajó deszkáit ténylegesen Thészeusz lábai koptatták, és erős a gyanú, hogy mégiscsak ez utóbbi lenne Thészeusz igazi hajója. A megoldási lehetőségek felsorolására viszont már nem vállalkoznék, hiszen erről szól a cikk maga, amelyben egészen pontosan tizenegyet ismerhetünk meg. Tény, hogy a mereológia (a rész-egész viszony problémáival foglalkozó metafizikai ág) az analitikus filozófiát nem kedvelők számára a leghajmeresztőbb, és a szerző ezúttal kizárólag az analitikusoknak akart kedvezni.

Forrai Gábor David Chalmers zombi-érvével¹³ vet számot, és a tanulmány címében feltett kérdésre, miszerint „Megvédhető-e a zombik a kétdimenziós szemantikával?” – szigorú nemmel válaszol. A zombiknak éppen csak annyi közük van a fenomenológiához, hogy nincs nekik, hiszen definíció szerint olyan – amúgy minden tekintetben egy normál embertől megkülönböztethetetlen – lények, akiknek nincs belső világuk, tapasztalatuk, nincs olyan számukra, mint spenótízt érezni, vagy pirosat látni. Ennek ellenére fizi-

kai leírás tekintetében tökéletesen emberiek, és ezért pontosan úgy is viselkednek, mintha lenne tapasztalatuk. Lehetséges volna, hogy legyen egy zombi ikrem, aki atomról atomra olyan, mint én – és ennek fényében joggal várhatnám, hogy legyenek fenomenális tulajdonságai –, mégis hiányzanak a fenomenális tapasztalatai. Amennyiben a zombik elgondolhatóak, az Chalmers érve szerint megcáfolja a materializmust, annak ugyanis azt kell állítania, hogy ami fizikailag duplikátum, az szükségszerűen mentálisan is duplikátum kell legyen. Ám amennyiben léteznek a posteriori szükségszerű állítások, miként Saul Kripke érvelt emellett, korántsem biztos, hogy a szükségszerűségnek az elgondolhatóság az ismérve, hiszen úgy tűnik, akadnak empirikus szükségszerű igazságok. Ennek a nehézségnek az elhárítására dolgozta ki David Chalmers a kétdimenziós szemantikát, és ennek a manővernek az ellehetetlenítésén munkálkodik Forrai.

Lehmann Miklós „Fogalmak hálójában: Wittgenstein megjegyzései a fotográfíáról” című írása a sztenderd filozófiatörténetekből aligha ismerhető mozzanattal gazdagítja Wittgenstein-képünket. A képek szerepének jelentőségével Wittgensteint igen megragadták az úgynevezett kompozitképek, amelyek több különböző egyedi felvétel egymásravezítésével jönnek létre. Ha egy család tagjainak arcképeit egymásra vetítjük, előáll a családra jellemző prototipikus arc. Nem nehéz felfedezni ennek az eljárásnak a családi hasonlóság fogalmával való összefüggését. Egy másik, Lehmann által felvetett téma, hogy Wittgenstein számtalanszor él azzal a szóközzel, hogy a fogalmi megragadás a vizuális megragadás analógiájára magyarázza.

Márton Miklós „Észlelés, fogalom, intencionalitás” címmel az észlelési tartalom konceptualista elméleteit védelmező koncepciót vezet elő. A klasszikus empirista megközelítés szerint az érzéki benyomá-

¹³ A legfontosabb szöveghely, ahol Chalmers kifejti az érvet: Chalmers, David 1996. *The Conscious Mind*. Oxford, New York, Oxford University Press. Magyarul lásd Chalmers, David 2008. Naturalista dualizmus. In Ambrus Gergely – Demeter Tamás – Forrai Gábor – Tózsér János (szerk.) *Elmefilozófia szöveggyűjtemény*. Budapest, L'Harmattan. 386–408.

sok egyáltalán nem bírtak semmilyen intencionális tartalommal, nem ábrázolták a világot, a külvilági történések pusztá ok-sági következményeiként voltak számon tartva. Csakhogy ezen a módon – ma sok filozófus számára úgy tűnik – aligha lehet számot adni arról, hogy hogyan igazolhatja a tapasztalat a hiteinket. Szükséges, hogy az észlelésünk valamilyen világra irányuló tartalommal bírjon. Arra is egyre több jel utalt, hogy kívánatos, ha az észlelés tartalmát úgy tekintjük, mint amiben a fogalmaink konstitutív szerepet játszanak – ez a konceptualizmus. Aki viszont ezt az álláspontot szeretné képviselni, az a fogalmaink keletkezéséről nem adhat számot a tapasztalatból történő absztrakcióval, hiszen a fogalmainknak már a tapasztalás előtt rendelkezésre kell állniuk. E probléma megoldását Márton a fogalmi szerep szemantikai alkalmazásában látja, amely szerint a fogalmak tartalmát következtetési szerepük határozza meg.

Pöntör Jenő leginkább szerénységre akarja inteni a(z analitikus) filozófusokat. Ha a lelkes analitikus filozófus Pöntör cikéből szeretné megtudni, hogy végtére is mit művel, „Mit analizál az analitikus filozófia?” akkor azt a választ fogja találni, hogy a filozófiai fogalmi elemzés által csupán a világot reprezentáló hiteinkről és nem magáról a világról tudunk állításokat megfogalmazni. Ugyanis az analitikus filozófus csak állítások egymáshoz való viszonyait, logikai konzisztenciáját képes vizsgálni. Pöntör úgy véli, hogy azok az állítások, amelyekből az analitikus filozófus kiindul, az intuitív meggyőződéseink nem a hitek egy sajátos kiténtetett osztá-

lyát jelölik, hanem amelyeket valamiféle racionális megfontolásokon kívül álló okok folytán nem akaródzik feladnunk.

Schmal Dániel tanulmánya a címében hordja fő állítását. A „Descartes szkeptikus érvei mint gondolatkísérletek” című szövegben Schmal azt igyekszik bizonyítani, hogy ellentétben a bevett interpretációval az Elmékedésekben és az Értekezésben Descartes célja nem az, hogy alaposan elbizonytalanítsa az olvasóját összes hétköznapi nézetével kapcsolatban, hogy majd karteziánus alapokon állva építhesse fel újra őket. A szkeptikus hipotézisek sokkal inkább a mai értelemben vett gondolatkísérletek, amelyeknek célja, hogy bizonyos fogalmainkat más zavaró tényezőktől elkülönülten vehessük szemügyre. Láthatóvá teszik érzékelésünk különböző komponenseit, amelyek a hétköznapi észlelés során kényszerűen együtt járnak, fogalmilag mégis megkülönböztethetők egymástól. A család démon szcenárió például annak pozitív beláttatására készült, hogy minden tapasztalat fennállhat a neki megfelelő tárgyi létezés nélkül, és így szolgálja az elmének az érzékektől való megkülönböztetését.

A könyv olvasásának végére érve az olvasónak az a gondolata támadhat, hogy bár tény és való, hogy vannak kritikuss pontok, ahol markáns egyet-nem-értések támadnak, és vannak klasszikus szerzők, akiket óvatosságból távol tartottak (pl. Derrida), azért sokkal több olyan pont akad, mint első látásra gondolnánk, amelyekről fenomenológusok és analitikusok éppolyan jól tudnak perlekedni, ahogy az rokonokhoz illik.